

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР)

Українська асоціація дослідників освіти (УАДО)

Українські вчителі та навчальне середовище

**Результати Всеукраїнського моніторингового опитування
викладання та навчання серед директорів і вчителів загальноосвітніх
навчальних закладів (за методологією TALIS)**

АНОТОВАНИЙ ЗВІТ

Автори:

**Світлана Щудло
Оксана Заболотна
Тетяна Лісова**

Дрогобич – 2018

Щудло Світлана, Заболотна Оксана, Лісова Тетяна. Українські вчителі та навчальне середовище. Результати Всеукраїнського моніторингового опитування викладання та навчання серед директорів і вчителів загальноосвітніх навчальних закладів (за методологією TALIS). Анотований звіт. – Дрогобич: УАДО; ТзОВ «Трек-ЛТД», 2018 – 20 с.

У пропонованій праці представлено результати Всеукраїнського моніторингового опитування викладання та навчання серед директорів і вчителів загальноосвітніх навчальних закладів (за методологією TALIS), виконаного науковцями Української асоціації дослідників освіти з використанням інструментарію Міжнародного дослідження викладання та навчання TALIS 2013, що проводиться Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). Дослідження виконано у лютому-серпні 2017 року в межах проекту «Вчитель» та «Реформа освіти: оцінка якості в міжнародному контексті», який реалізує Всеукраїнський фонд «Крок за кроком» за підтримки Міністерства освіти та науки України.

ЗМІСТ

Подяка	4
Загальна характеристика Всеукраїнського моніторингового опитування викладання та навчання серед директорів і вчителів загальноосвітніх навчальних закладів (за методологією TALIS)	5
Дизайн дослідження	7
Соціально-демографічний та професійний профіль українських учителів	8
Розподіл учителів за особливостями шкіл	10
Профіль українських шкіл	11
Соціально-демографічний та професійний профіль директорів українських шкіл	13
Професійний розвиток і підтримка вчителів	15
Оцінювання роботи вчителів і зворотний зв'язок	16
Навчальні форми і методи та переконання вчителів	17
Участь українських учителів у програмах професійної мобільності за кордон	18
Самоефективність учителів та їхня задоволеність роботою	18

Подяка

Робоча група проекту щиро дякує всім, без чияї участі його успішна реалізація була б неможливою.

Передовсім висловлюємо глибоку вдячність координаторам і анкетерам, які зібрали емпіричну базу з усіх, навіть найвіддаленіших, куточків України як під час основного дослідження, так і при проведенні пілотного етапу: Лідії Айзіковій, Павлові Артемову, Тетяні Бурлаці, Вірі Бутовій, Наталії Варзі, Марії Вітрух, Олексію Гілюну, Тетяні Горі, Наталі Горук, Марії Дебич, Олександрові Длугопольському, Денисові Загірняку, Євгенові Зілінському, Юрію Івашуку, Зої Коваль, Олені Ковальчук, Олені Д. Ковальчук, Катерині Котеленець, Оксані Кулешовій, Ларисі Колісник, Тамарі Кушерець, Оксані Ковтун, Інні Краснокуцькій, Аллі Красулі, Юлії Лавриш, Вікторії Лободі, Галині Максимовій, Тетяні Медіній, Ользі Мельник, Ірині Мірчук, Тетяні Модестовій, Тетяні Несторенко, Наталії Никон, Олегу Ножовніку, Інні Пак, Надії Пеньковій, Лілії Писаєнко, Лілії Потапюк, Ганні Подосинніковій, Віталію Свиридюку, Катерині Сімак, Інні Скарзі-Бандуровій, Олександрі Следь, Яні Тікан, Галині Чекаловській, Тетяні Шиян, Олені Яровій та багатьом іншим.

Висловлюємо вдячність Міністерству освіти та науки України в особі Міністра п. Лілії Гриневич за підтримання ініціативи УАДО, сприяння та допомогу у проведенні Всеукраїнського дослідницького проекту за методологією TALIS.

Окрема подяка п. Світлані Калашніковій та п. Наталії Софій за високу довіру до УАДО та залучення до участі у проекті «Вчитель».

За надання цілісної систематизованої аналітичної інформації про вітчизняну середню освіту дякуємо колективу Інституту освітньої аналітики Міністерства освіти та науки України, зокрема п. Оксані Денисюк.

Цінуємо значний внесок Світлани Хобти у формування вибірки дослідження та надання допомоги при обробці даних, а також висловлюємо глибоку вдячність Антонові Пігіді (TNS Україна).

Особливу подяку висловлюємо Юрійові Ковальчуку за висококваліфіковані консультації щодо опрацювання баз даних і аналізу статистичної інформації, допомогу у підготовці звіту

Дякуємо за суттєву допомогу у формуванні електронного масиву інформації Олені Рубан, Ірині Глушко, Валентині Беліловець, Тетяні Канівець, Еліні Чернишовій, Марині Захлинюк.

За фаховий переклад інструментарію TALIS для використання в українському моніторинговому проекті УАДО висловлює подяку Марії Вітрух.

Дякуємо Сергієві Щудлу за допомогу у форматуванні та комп'ютерному макетуванні звітної документації, укладенні табличної й графічної інформації.

Дякуємо усім керівникам обласних, районних та міських відділів освіти за розуміння важливості емпіричних досліджень і надання Асоціації всебічної підтримки у реалізації дослідницького проекту.

І, звісно, слова найбільшої подяки скеровуємо до найважливіших у дослідженні людей – директорів та учителів шкіл, які взяли участь в опитуванні, і тим самим сприяли отриманню надзвичайно цінної та потрібної для осмислення стану вітчизняної освітньої системи інформації.

Загальна характеристика Всеукраїнського моніторингового опитування викладання та навчання серед директорів і вчителів загальноосвітніх навчальних закладів (за методологією TALIS)

У цьому звіті представлені результати Всеукраїнського моніторингового опитування викладання та навчання серед директорів і вчителів загальноосвітніх навчальних закладів (за методологією TALIS) (лютий – серпень 2017 р). Опитування проведене науковцями Української асоціації дослідників освіти в межах проекту «Вчитель» та «Реформа освіти: оцінка якості в міжнародному контексті», який реалізує Всеукраїнський фонд «Крок за кроком» за підтримки Міністерства освіти та науки України. Опитування здійснене з використанням анкети міжнародного порівняльного дослідження TALIS хвилі 2013 року.

Мета дослідження – виявлення і аналіз на основі надійних порівнюваних показників соціально-демографічних та професійних характеристик українських вчителів і навчального середовища шкіл.

Дослідницькими завданнями опитування є:

- виявлення соціально-демографічного та професійного профілю українських вчителів і директорів шкіл;
- аналіз шкільного лідерства, підходів до шкільного управління та адміністрування;
- вивчення рівня підготовки та професійного розвитку вчителів;
- вивчення форм і ефективності оцінювання діяльності вчителів;
- виявлення характеру шкільної культури;
- з'ясування методів та засобів викладання;
- аналіз цінностей та професійних уявлень вчительської спільноти,
- оцінка рівня самоефективності та задоволеності роботою вчителів та директорів шкіл тощо.

Міжнародне дослідження навчання та викладання (TALIS – Teaching and Learning International Survey), яке проводиться науковим консорціумом під егідою Організації економічного співробітництва та розвитку, є першою і унікальною міжнародною програмою, спрямованою на дослідження навчального середовища та умов праці учителів. Цей проект започаткований у 2008 році, а його друга хвиля, що продовжила традиції моніторингу та накопичення сучасної, практично корисної, порівнюваної інформації для формулювання освітньої політики, пройшла у 2013 році. Наступна хвиля дослідження запланована на 2018 рік.

Так, у першій хвилі (2008) у дослідженні TALIS взяли участь 24 країни, а у другій (2013) – уже 34 країни-члени ОЕСР та країни-партнери, а у хвилі 2018 року передбачається участь 44 країн (див. табл.1).

Відсутність України серед країн-учасниць опитування позбавляє її цінної інформації щодо розуміння свого місця у світовому освітньому просторі. Так, міжнародний характер дослідження дає змогу отримати країнами-учасницями достовірну порівнювану інформацію для самооцінки та формування освітньої політики, яка б сприяла підвищенню якості вчительських кадрів.

Країни-учасниці TALIS 2013 року

Країни ОЕСР			
Альберта (Канада)	Англія	Ізраїль	Норвегія
Австралія*	Естонія	Італія	Польща
Чілі	Фінляндія	Японія	Португалія
Чеська Республіка	Фландрія (Бельгія)	Корея	Словацька Республіка
Данія	Франція	Мексика	Іспанія
	Ісландія	Нідерланди	Швеція
Країни-партнери ОЕСР			
Абу Дабі (ОАЕ)	Хорватія	Малайзія	Сингапур
Бразилія	Кіпр	Румунія	
Болгарія	Латвія	Сербія	

*У таблиці кольором виділено країни-учасниці хвилі TALIS 2008 року
 Джерело: TALIS 2013 Results, 2014

Для заповнення цієї прогалини Українська асоціація дослідників освіти подала у 2015 р. лист-запит до Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) для отримання дозволу на використання дослідницького інструментарію TALIS-2013 в Україні та отримала ствердну відповідь.

Ідею УАДО підтримало МОН України, що підтверджується його Листом «Про проведення моніторингового дослідження» № 1/9-64 від 07.02.2017, відповідно до якого УАДО доручено впродовж лютого-серпня 2017 р. провести Всеукраїнське моніторингове опитування директорів та вчителів загальноосвітніх навчальних закладів щодо викладання та навчання (за методологією TALIS).

Методологія та інструментарій TALIS мають міцне теоретичне підґрунтя. Для забезпечення поставлених у TALIS цілей експертами розроблено концептуальні засади, вибудовані на Індикаторах освітніх систем (Indicators of Education Systems), що відображають результати навчання, навчальне середовище та організацію школи.

Згідно з методологією, дослідження проводиться шляхом опитування. Респонденти самостійно можуть вибрати спосіб заповнення анкети – у паперовій формі чи он-лайн. Інструментарій охоплює дві анкети – для вчителів та для директорів шкіл. Опитування проводиться серед педагогів шкіл II ступеня, тобто 5 – 9 класів, що відповідає за міжнародною класифікацією рівню МСКО 2. Деякі з країн-учасниць включали до вибірки і вчителів початкової та старшої школи. Країна-учасниця формує вибірку орієнтовно з 200 шкіл, в кожній з яких опитується директор школи та 20 репрезентативно відібраних вчителів. Таким чином, у

другій хвилі дослідження (2013) було опитано близько 107 000 вчителів, які репрезентували більш ніж чотири мільйонну вчительську спільноту з 34 країн.

Методологія TALIS у Всеукраїнському дослідницькому проекті відповідає міжнародним стандартам TALIS.

Керівник загальноукраїнського Всеукраїнського моніторингового опитування викладання та навчання серед директорів і вчителів загальноосвітніх навчальних закладів (за методологією TALIS) – доктор соціологічних наук, проф. Світлана Щудло (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка), співкоординатори – доктор педагогічних наук, проф. Оксана Заболотна (Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини), кандидат фізико-математичних наук, доц. Тетяна Лісова (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя).

Дизайн дослідження

Таблиця 2

Характеристика дизайну Всеукраїнського моніторингового опитування викладання та навчання серед директорів і вчителів загальноосвітніх навчальних закладів (за методологією TALIS)

Дизайн дослідження	
Координатор проекту	Українська асоціація дослідників освіти
Цільова група	Директори шкіл та вчителі рівня МСКО 2 (5-9 класів) загальноосвітніх шкіл усіх регіонів України (за виключенням непідконтрольних Україні територій)
Тип вибірки	Для відбору шкіл – комбінована багатоступенева: I щабель – стратифікована, II щабель – випадкова, з врахуванням регіону, типу населеного пункту, типу школи; для відбору вчителів – однощаблева, випадкова
Обсяг вибірки	3600 вчителів 5-9 класів загальноосвітніх шкіл (рівень МСКО 2), 201 директор з 201 школи
Похибка вибірки	Похибка простої випадкової вибірки складає 1,6%, похибка вибірки шкіл з врахуванням дизайнефекту складає 2,3%
Інструментарій	Анкети для самозаповнення. Окремі запитальники для вчителів шкіл та директорів, на заповнення яких відводилося 45-90 хв
Форма опитування	Анкетування за місцем праці. Вчителі та директори заповнювали паперові варіанти анкет.
Період опитування	Березень-травень 2017 року
Період дослідження	Лютий - серпень 2017 року

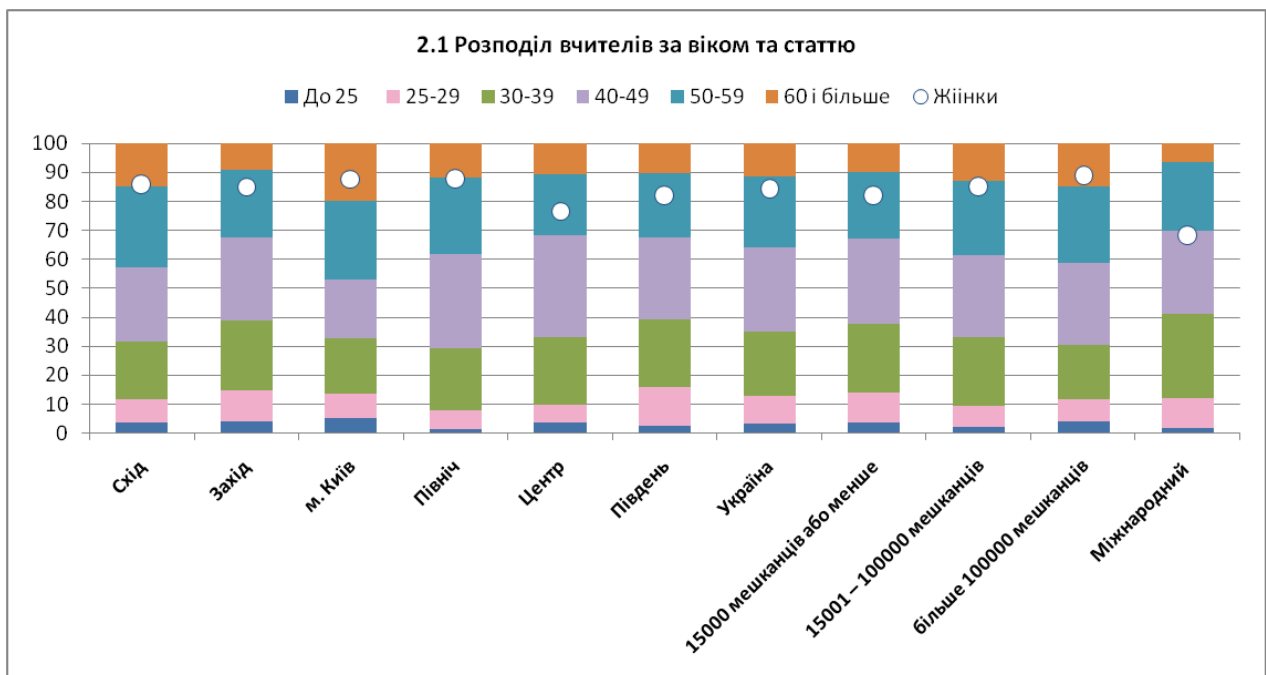
Соціально-демографічний та професійний профіль українських учителів

Таблиця 3

Соціально-демографічний та професійний профіль українських вчителів	
Стать	84 % українських вчителів – жінки, що істотно перевищує середній міжнародний рівень (68,1%), отриманий в TALIS 2013. Більша частка жінок серед учителів є характерною для майже всіх країн, крім Японії, де 61% вчителів середньої школи є чоловіками. Найбільш близькими до України є значення цього показника у Естонії (84%), Латвії (89%), Словацькій Республіці (82%). У розрізі регіонів України, частка жінок коливається від 76,7 % (Центр) до 87,7 % (м. Київ).
Вік	Середній вік українських вчителів 5-9 класів 44,7 років. Це перевищує середній міжнародний рівень у TALIS 2013 (42,9 років). Найбільша частка українських вчителів – у віковій групі від 40 до 49 років (29 %), тоді як у середньому по країнах такою ж є частка вчителів у віковій групі від 30 до 39 років. Частка українських вчителів у віковій групі 60 і більше 12 %, що удвічі перевищує середній міжнародний показник. Вищий, ніж Україна, відсоток у цій віковій групі мають Естонія (16 %) та Норвегія (15 %). Найстарші вчителі працюють у м. Київ.
Досвід роботи	Українські вчителі мають досвід роботи вчителем загалом 21,7 років, тоді як середній міжнародний показник 16,2 роки. Середня кількість років роботи вчителем у даній школі (17,8) для України значно вища, ніж середній показник по інших країнах (9,8), що вказує на низьку мобільність українських вчителів всередині галузі освіти. Подібний до України стаж роботи на вчительських посадах спостерігається у Латвії, Естонії, Болгарії.
Рівень освіти	В Україні частка вчителів 5-9 класів, які мають формальну освіту, не нижче бакалавра (бакалавр, спеціаліст, магістр, науковий ступінь) складає 96,3% і перевищує середній міжнародний рівень у TALIS2013 на 5,4%. Частка вчителів із науковим ступенем (0,2 %) є нижчою від середнього міжнародного (1,4%). У розрізі регіонів розподіл вчителів за найвищим рівнем формальної освіти мало відрізняється.
Підготовленість вчителя	Частка українських вчителів, які отримали педагогічну освіту або спеціальну педагогічну підготовку, є вищою, ніж міжнародне середнє у TALIS 2013 (98,3% проти 89,8%, відповідно). Більшість учителів вважають, що їхня формальна освіта включала усі аспекти педагогічної підготовки: змістове наповнення предметів (82,5 %), методику викладання предметів (82,9 %), педагогічну практику (79,9 %). З усіх цих аспектів вчителі почуваються добре або дуже добре підготовленими. У м. Київ частка невпевнених у підготовленості до викладання дещо вища, ніж у регіонах. Незначна частка вчителів викладають предмети, з яких не отримали ніякої підготовки (максимальний показник 4,3 % для мистецтва).

Професійний розвиток	98,2 % вчителів в Україні займалися професійним розвитком впродовж останніх 12 місяців, що передували опитуванню. Це майже на 10 % перевищує середній показник по TALIS2013. Трохи вищі показники участі серед жінок, більш досвідчених вчителів, вчителів з постійною формою зайнятості та вчителів, які працюють більше 30 годин на тиждень.
Потреби професійного розвитку	Найбільш критичними потребами в професійному розвитку для українських вчителів є покращення навичок інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) для навчання (14,1 %) та оволодіння новими технологіями на робочому місці (16,8 %). Найбільша частка зарубіжних колег (22,3 %) відчувають потребу у вдосконаленні викладання для учнів з особливими потребами.
Перешкоди до професійного розвитку	Українські вчителі бачать на шляху професійного розвитку такі ж основні перешкоди, як і їх зарубіжні колеги. Це реалізація заходів професійного розвитку під час робочого часу вчителів (54 % в Україні та 50,6 % у середньому по інших країнах) та відсутність винагород за участь у цих заходах (50,2 % та 48 % відповідно).

Рис. Розподіл вчителів за віком та статтю

У розрізі регіонів України, найбільші відмінності в частці вчителів спостерігаються у віковій групі 40-49 років між м. Києвом (20,4%) і Центром (35%), а також у віковій групі 60 років і вище – між Заходом (9,1%) та Києвом (20%). Загалом, якщо вважати 50 років межею між продуктивним та передпенсійним і пенсійним віком, то ситуація виглядає найкращою у Центральному регіоні (68% вчителів мають вік нижчий від 50 років), а найгіршою – у м. Києві (відповідно 53,1%), щоправда, м. Київ демонструє порівняно непогану тенденцію в омолодженні вчительських кадрів (13,7% вчителів віком до 30 років і максимум серед регіонів – 5,2% віком до 25 років). Тим не менше, Київ залишається лідером за кількістю вчителів

пенсійного віку (20%). Загалом частка працюючих пенсіонерів зростає із зростанням величини населених пунктів, у яких розташовані школи (від 9,9% для населених пунктів з кількістю мешканців до 15 тис. – до 14,7 для міст з населенням більше 100 тис.), так само, як і гендерний дисбаланс, що дозволяє припускати наявність як прямого причинно-наслідкового, так і опосередкованого, зумовленого іншими факторами, зв'язку між цими змінними. Зауважимо, що, попри багаторічне зростання в Україні гендерного дисбалансу серед вчителів 5-9 класів, частка жінок-вчителів у віковій групі до 30 років складає близько 79%, і це є найнижчим показником у порівнянні з іншими віковими групами (найбільшою частка жінок (87,3%) виявилася у групі 40-49 років). З іншого боку, потребує перевірки гіпотеза про те, що ранне вибуття з професії переважає у чоловіків, що призводить надалі до зростання частки жінок.

Розподіл учителів за особливостями шкіл

Таблица 4

Розподіл учителів в українських школах	
Школи з мовними проблемами	7,1 % у середньому вчителів в Україні працюють у школах, де є більше ніж 10 % учнів, рідна мова яких відрізняється від мови викладання (у середньому по TALIS це 21,3 %). Близький до середнього міжнародного цей показник на Півдні (24,3 %) та Сході (13,4 %), тоді як майже нуль в інших регіонах. У таких школах 87,5% вчителів мають досвід роботи більший ніж 5 років і 96,5% вчителів мають рівень формальної освіти не нижче бакалавра.
Школи з учнями, які мають особливі потреби	У середньому менше 1 % українських вчителів працюють у школах, де є більше ніж 10% учнів з особливими навчальними потребами (у середньому по TALIS це 25,5 %). Тільки на Півдні та в Києві показник трохи вище 5 %. 64,9 % вчителів вказали, що у класах, де вони викладають, немає учнів з особливими потребами, а 34,8 % вказали, що таких дітей кілька. Як і в середньому по країнах-учасницях TALIS2013, частка більш досвідчених (і формально освічених) вчителів у школах зі значною кількістю учнів з особливими освітніми потребами є дещо нижчою, ніж у школах із меншою кількістю таких учнів.
Школи з учнями із малозабезпечених сімей	6,5 % вчителів у середньому по Україні працюють у школах, де, за словами директора, є більше ніж 30 % учнів із малозабезпечених сімей. Найбільше таких на Заході (13,2 %), Півдні (6,4 %) та Центрі (7,1 %). При цьому більшість з них припадає на школи, розташовані у невеликих населених пунктах (до 15 тис. мешканців) (8,7%). Частка досвідчених (чи формально більш освічених) вчителів у школах з проблемною кількістю дітей з малозабезпечених родин є дещо нижчою, ніж у школах, де така кількість учнів є меншою.

Школи у населених пунктах різної величини	Переважна кількість усіх учителів 5-9 класів України (57,7%) працює у селах та невеликих містах (до 15 тис. мешканців). Це істотно перевищує середній міжнародний рівень у TALIS 2013 (42%). На Заході цей відсоток найбільший (71,3 %), на Сході найменший (39,6 %). Найменша ж кількість українських вчителів (19,7%) припадає на невеликі міста (15-100 тис. мешканців). Кількість досвідчених учителів (зі стажем роботи вчителем більше 5 років) за величиною населених пунктів, у яких вони працюють, майже не відрізняється (від 88,6% у селах і невеликих містечках до 90,4% у великих містах). Також однорідним є розподіл за величиною населених пунктів вчителів з високим (не нижче бакалавра) рівнем формальної освіти (від 95,7% у селах і невеликих містечках до 97,8% у великих містах).
---	--

Профіль українських шкіл

Таблиця 5

Профіль шкіл, у яких працюють українські вчителі	
Тип школи	Українська школа переважно державна/комунальна. До вибірки дослідження потрапила лише одна приватна школа, хоча за даними TALIS2013, близько 18 % вчителів країн-учасниць працюють у таких школах. Традиційно більшість українських шкіл поєднують у собі початкову, середню та старшу школу із загальноосвітніми програмами навчання (школи I-III ступеня) або початкову та середню школу (школи I-II ступеня). За даними опитування, 66,3 % вчителів, які забезпечують другий ступінь освіти школярів, працюють у школах, для яких не менше однієї іншої школи складають конкуренцію за залучення потенційних учнів. Навпаки, для 33,6 % вчителів на цьому ступені освіти подібна конкуренція взагалі відсутня. Для порівняння, у середньому 77 % вчителів країн-учасниць TALIS2013 працюють у школах, які конкурують з однією або більше школами.
Кількість учнів	Середня кількість учнів у школах України (345 учнів) є істотно нижчою, ніж в середньому в країнах-учасницях TALIS2013 (546 учнів). Лише у м. Києві цей показник є, навпаки, істотно більшим (735 учнів). У Західному та Південному регіонах школи за кількістю учнів є найменшими (274 та 285 учнів відповідно). Середній розмір класу в Україні майже 18 учнів, тоді як середній міжнародний показник - 24. Найменші у середньому класи в західному регіоні (16), найбільші - в м. Києві (24).
Кількість вчителів	В Україні у школі працює в середньому 33 вчителі, тоді як в країнах-учасницях TALIS2013 майже 46. Кількість учнів на одного вчителя є найбільшою у м. Києві (13,4), а найменшою – у Західному регіоні (7,2). В цілому по Україні середня кількість учнів на одного вчителя складає 9,3, тоді як середній міжнародний показник у TALIS2013 дорівнює 12,4. У м. Києві кількість вчителів удесятеро переважає кількість допоміжного персоналу і більше ніж у п'ять разів – кількість адміністративного та керівного складу. Ці найвищі за регіонами України показники є істотно меншими, ніж в середньому по країнах-учасницях TALIS2013, де на одного допоміжного працівника припадає 14,4 вчителів, а на одного керівника чи адміністратора – 6,3 вчителів.

Забезпеченість ресурсами	<p>За більшістю видів ресурсів потреби в Україні є значно гострішими, переважаючи середні міжнародні значення до двох і більше разів. 74,7 % вчителів в Україні відчувають нестачу якісних комп'ютерів для навчання (проти 38,1 % у TALIS2013). Половина українських вчителів працює у школах з недостатнім доступом до Інтернету, ще більше (61,2 %) – у школах, яким бракує якісного навчального програмного забезпечення. На нестачу або погану якість бібліотечних матеріалів вказують керівники шкіл, у яких працює 54,7 % українських вчителів. Загалом 48,3 % вчителів України працюють у школах, керівники яких повідомляють про брак кваліфікованих учительських кадрів. Керівники 42,7 % вчителів вказують на нестачу допоміжного персоналу, хоча в Україні допоміжного персоналу на одного вчителя припадає більше, ніж в цілому по країнах-учасницях TALIS2013. Зарубіжні ж колеги найбільше потерпають від нестачі кадрів, підготовлених до роботи з учнями з особливими потребами (48 %).</p>
Клімат у школі	<p>Українські директори вказали на практичну відсутність у школах випадків вживання чи зберігання наркотиків чи алкоголю (середнє міжнародне значення у TALIS2013 (1,2 %) теж незначне), крадіжок та проявів вандалізму. Найбільшою проблемою для 37,7 % вчителів, за словами директорів, є запізнення учнів на уроки (середнє для TALIS2013 – 51 %). Наступною за масовістю проблемою в Україні є списування учнів (для 36,6 % вчителів), тоді як для інших країн це 13,2 %. Жодних проявів негативної поведінки з боку вчителів директори не відмітили. У цілому в українській школі створено атмосферу підтримки досягнень колег, поваги до ідей колег, залучення персоналу до відкритих дискусій щодо проблем школи (більше 97 %). Стосунки між учнями та вчителями хороші. Однак усього для 41 % вчителів існує впевненість, що працівники школи мають однакові переконання щодо викладання та навчання (по країнах-учасницях TALIS2013 це 87,1 %). Рівень співпраці між школою та місцевою громадою у середньому достатньо високий (82,3%) і перевищує на 7,3% середній міжнародний, однак усього 33,4% вчителів м. Києва працюють у школах, керівники яких повідомляють про це.</p>
Шкільна автономія	<p>Усі українські вчителі працюють у школах, де затвердження прийняття учнів до школи повністю знаходиться у шкільній відповідальності (серед інших країн таких вчителів 81,2 %). Широку свободу українські школи мають в обранні навчального матеріалу, визначенні дисциплінарної відповідальності (показники вище 90 % і для України, і для інших країн). Визначення процедури оцінювання учнів, переліку та змістового наповнення предметів також відноситься до діяльності, де школа має високі повноваження (показники для України більше 75 % по кожній). 86,9 % вчителів в Україні працюють у школах, де визначення змістового наповнення предметів знаходиться у компетенції школи (у середньому по TALIS це 64,6%). Натомість, лише 45,4 % українських вчителів працюють у школах, де директори вказали на основну відповідальність у межах школи за розподіл бюджету (при середньому по TALIS 82,5 %). Ще нижчі показники, пов'язані із встановленням розміру зарплати (23,5 %) та визначення підвищення зарплати (20,3 %).</p>

Соціально-демографічний та професійний профіль директорів українських шкіл

Таблиця 6 демонструє загальний профіль директорів українських шкіл, укладений за матеріалами Всеукраїнського моніторингового опитування викладання та навчання серед директорів і вчителів загальноосвітніх навчальних закладів (за методологією TALIS)

Таблиця 6

Соціально-демографічний та професійний профіль директорів українських шкіл

Профіль директорів українських шкіл	
Стать	В Україні 70,6 % директорів шкіл – жінки, в той час як показники груп країн, представлених до порівняння, демонструють тяжіння до гендерного балансу з переважанням на сьогоднішній день чоловіків (середній показник по TALIS – 49,4 %; по країнам ОЕСР – 44,0 %; по країнам-лідерам PISA – 39,1 %).
Вік	Середній вік директорів в Україні дещо вищий, ніж у групах країн, представлених для порівняння (середній показник по Україні – 53,2 %; по країнах-учасницях TALIS – 51,5 %; по країнам ОЕСР – 52,0 %; по країнам-лідерам PISA – 52,0 %). Найбільші відмінності прослідковуються у віковій групі понад 60 років - частка директорів у віці понад 60 років в Україні 20,9 %, а у групах країн, поданих для порівняння – 15,0 %; 16,9 %; 15,4 % відповідно.
Досвід роботи на посаді директора	Стаж роботи директорів шкіл на керівній посаді в середньому 14,5 років, в той час як міжнародний показник – 8,9 років. Така відмінність зумовлюється втричі більшою часткою українських директорів шкіл, які працюють на посаді директора понад 20 років. Ця категорія в Україні представлена 27,9 % директорів, на відміну від 9,0 % таких директорів у країнах-учасниках TALIS. Суттєво тривалішим в Україні є попередній стаж роботи директорів шкіл на вчительських посадах.
Рівень освіти	Існує незначна частка директорів, рівень формальної освіти яких нижчий повної вищої освіти (бакалавр-спеціаліст/магістр). В Україні цей відсоток найвищий порівняно з середнім показником за групами країн: 1,5 % в Україні; 0,6 % - в країнах учасників TALIS; 0,7 % - в країнах ОЕСР; 0,2 % - в країнах-лідерах PISA. Водночас, частка директорів, які є кандидатами або докторами наук, в Україні найменша (1,5 %) у порівнянні з середніми показниками в країнах учасників TALIS (3,2 %); в країнах ОЕСР (3,5 %); в країнах-лідерах PISA (2,2 %).
Підготовка до виконання функцій директора	Майже всі українські директори шкіл (94 %) отримали освіту за управлінською спеціальністю або вивчали навчальні дисципліни, пов'язані з управлінням навчальним закладом, що значно перевищує середній показник за країнами-учасницями TALIS (84,8 %). Крім того, дві третини українських директорів шкіл до або після зайняття посади директора пройшли тренінги з лідерства.

Професійний розвиток	Переважна більшість директорів українських шкіл (95,0 %) брали участь у програмах і заходах професійного розвитку за останні 12 місяців, що представляє дещо вищу частку, ніж середній показник за країнами-учасницями TALIS (91,5 %).
Розподіл часу на виконання різних завдань	Більше третини робочого часу українських директорів шкіл (34,5 %) присвячують виконанню адміністративних та управлінських завдань. Це значно менше, ніж засвідчують директори шкіл з країн-учасниць TALIS (41,4 %), країн ОЕСР (42,3 %) і країн-лідерів PISA (43,3 %). Натомість 30,8 % робочого часу українські директори витрачають на виконання обов'язків, пов'язаних із навчальною діяльністю. Цей показник значно перевищує середній показник країн-учасниць TALIS (21,5 %), країн ОЕСР (21,0 %) і країн-лідерів PISA (21,3 %).
Роль директора в управлінні	Українські директори шкіл надають більше уваги навчально-виховній роботі, ніж організаційній та адміністративній. Бюджет часу директора зміщений у бік виконання навчальних та навчально-виховних функцій, в той час, як директори країн-учасниць TALIS більше часу відводять на виконання функцій менеджера-управлінця-адміністратора.
Сфери відповідальності	Найменше директорів українських шкіл мають вплив на сфери управління школою, пов'язані з фінансовою діяльністю, а саме: встановленням розміру зарплатні, в тому числі шкали виплат (20 %) і визначенням підвищення зарплатні (16,5 %), розподілом бюджету школи (38,5 %). Надані дані прямо демонструють низький рівень фінансової автономії української школи. Менше половини українських директорів шкіл мають вплив на такі аспекти навчального процесу, як: вибір навчального матеріалу (37,5 %), визначення змістового наповнення предметів, у тому числі на рівні навчальних планів (43 %), визначення процедури оцінювання учнів, у тому числа державного оцінювання (46,5 %). Ці дані демонструють невисокий рівень академічної автономії української школи.
Перешкоди до професійного розвитку	Українські директори мають менше перешкод до професійного розвитку, ніж їхні міжнародні колеги. Відсутність відповідних можливостей для професійного розвитку відзначають 5,1 % українських директорів і 22,4 % директорів з країн-учасників TALIS. Українські і міжнародні показники наближаються лише стосовно проблеми відсутності заохочення для участі в заходах професійного розвитку (29,8 % і 35,4 %).
Задоволеність директора роботою	97 % українських директорів загалом задоволені своєю роботою. Проте, менше половини українських директорів (43,2 %) переконані, що професія вчителя цінується в суспільстві.

Професійний розвиток і підтримка вчителів

«Професійний розвиток» визначається у TALIS як низка заходів, спрямованих на розвиток індивідуальних навичок, знань, кваліфікацій та інших характеристик учителів з кінцевою метою вдосконалення їхньої педагогічної практики. Такий розвиток можна забезпечити багатьма способами, починаючи від найбільш формальних (курси або семінари) до більш неформальних підходів (співпраця з іншими викладачами або участь у позакласній роботі). Вчителям були задані питання про їхню участь у різних заходах професійного розвитку впродовж останніх 12 місяців перед опитуванням та про вплив цих заходів на вчительську практику. Також йшлося про підтримку (фінансову чи нефінансову), яку вчителі отримали для здійснення цих заходів, про потреби професійного розвитку в різних ділянках шкільного життя та про перешкоди на шляху професійного розвитку. Вчителя також запитували про участь у програмах первинної професійної соціалізації та у наставницькій діяльності. «Програма первинної професійної соціалізації» визначається у TALIS як низка заходів під час першого працевлаштування вчителя, спрямованих на підтримку нових вчителів, наприклад, спільна робота з колегами, які також нещодавно розпочали педагогічну діяльність, наставниками, досвідченими вчителями та ін. Крім того, керівники шкіл відповіли на питанням про наявність та доступ до програм первинної професійної соціалізації та наставництва в їхніх школах.

Дані, зібрані під час опитування вчителів та директорів шкіл, свідчать, що 98,2 % вчителів в Україні впродовж останніх 12 місяців, що передували опитуванню, брали участь хоча б у одному із заходів професійного розвитку. Цей показник майже на 10 % перевищує середній по TALIS 2013. Трохи вищі показники участі серед жінок, більш досвідчених вчителів, вчителів з постійною формою зайнятості та вчителів, які працюють більше 30 годин на тиждень.

Майже всі керівники шкіл повідомили, що програми первинної професійної соціалізації доступні в їхніх школах. Однак у середньому не більше двох третин вчителів в Україні повідомляють, що вони брали участь у деякій програмі під час першого працевлаштування як вчителя. Для багатьох країн характерна подібна ситуація, яку можна трактувати по-різному: або вчителі неповністю використовують наявні можливості, або їх перше працевлаштування відбувалось у час, коли таких можливостей не було. Аналогічна ситуація з програмами наставництва. За відповідями директорів, лише 10,8 % українських учителів працюють у школах, де на даний момент відсутні програми наставництва, але не більше чверті вчителів повідомили, що брали у них участь.

Рівень та інтенсивність участі у заходах професійного розвитку залежить від форм підтримки, яку вчителі отримують для участі в них. Рівень участі у заходах професійного розвитку однозначно високий у тих країнах, де вчителі повідомляють про високий рівень фінансової підтримки. Україна належить до країн з високим рівнем участі, у яких грошова підтримка є незначною. Натомість, здійснюється нефінансова підтримка розвитку вчителів у вигляді часу, який вони отримують для участі у різних заходах (66,5 %), додаткових вихідних або морального заохочення (33,1 %). Ці показники перевищують середні по TALIS.

Вчителі в Україні вважають, що найбільш критичними потребами в професійному розвитку є удосконалення навичок інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) для навчання та оволодіння новими технологіями на робочому місці. Вони не вважають, що навчання учнів з особливими потребами потребує першочергової уваги при підвищенні кваліфікації, тоді як майже кожен п'ятий зарубіжний колега вказав на це як на особливо важливу потребу. Українські вчителі бачать на шляху професійного розвитку такі самі основні перешкоди, як і їхні зарубіжні колеги. Це реалізація заходів професійного розвитку під час робочого часу вчителів та відсутність винагород (стимулів) за участь у цих заходах.

Оцінювання роботи вчителів і зворотний зв'язок

Формальне оцінювання і зворотний зв'язок щодо роботи вчителів у більш широкому значенні використовується для огляду роботи вчителя, який може бути зроблений із застосування цілого спектру формальних та неформальних інструментів. В опитуванні TALIS вчителям задавали запитання про види оцінювання і зворотного зв'язку, які застосовуються у їхній школі загалом, не лише стосовно них як учасників опитування.

Майже всі українські вчителі отримують формальну оцінку з різних джерел. Найчастіше таке оцінювання здійснюється директором школи, членами шкільної адміністрації та представниками зовнішніх органів управління освітою. Значно меншу активність у плані оцінювання діяльності вчителів виявляють колеги та призначені наставники. Українські показники суттєво відрізняються від міжнародних і демонструють, що вчитель перебуває під значним формальним контролем з боку директора, шкільної адміністрації та зовнішніх органів управління освітою.

За інформацією директорів шкіл, найбільш поширені методи формального оцінювання вчителів базуються на обговоренні результатів їх самооцінки щодо роботи (наприклад, на основі портфоліо), безпосередньому спостереженні за навчально-виховним процесом, опитуванні учнів щодо навчально-виховного процесу, оцінці результатів тестування учнів тощо. Українські показники є досить високими. Найбільші відмінності, в порівнянні з міжнародними даними, спостерігаємо у відповідях стосовно опитування учнів щодо навчально-виховного процесу та оцінки знань вчителів з предмета. Ці дані потребують глибшого аналізу.

Існують відмінності між переважними джерелами зворотного зв'язку в Україні і інших групах країн. Так, українські вчителі набагато частіше, ніж їхні колеги з країн-учасників TALIS 2013, країн-членів ОЕСР та країн-лідерів PISA, отримують зворотний зв'язок з боку зовнішніх органів або осіб, від членів шкільної адміністрації та директора школи. Ці відмінності у джерелах зворотного зв'язку можуть бути пояснені розподілом обов'язків у школі та рівнем її автономності у різних країнах. Українські показники досить суттєво демонструють домінування вертикальних зв'язків над горизонтальними.

Зворотний зв'язок на основі спостереження за навчальним процесом в Україні визнано найпоширенішим методом. Переважна більшість українських вчителів стверджують, що одними з найпопулярніших методів надання зворотного зв'язків є результати тестування учнів та оцінювання знань вчителів з предмету. Зв'язок з батьками оцінений найнижче. Ці дані можуть бути підставою для висновку про те, що в наданні вчителям зворотного зв'язку щодо їхньої роботи певною мірою недооцінюється думка таких важливих стейкхолдерів, як учні і батьки.

Ще більш тривожні висновки випливають з порівняння таких важливих для міжнародної спільноти аспектів, як викладання у багатокультурному або багатомовному середовищі і викладання для учнів з особливими потребами, які в Україні фактично залишаються поза увагою.

Результати опитування демонструють, що за наслідками формального оцінювання і зворотного зв'язку вчителі відчувають певні позитивні зміни у своїй педагогічній діяльності. Це стосується впевненості вчителів у собі, офіційного визнання директором школи та/або колегами та задоволеність роботою. Ці показники демонструють, що вчителями високо цінуються нематеріальні результати, і ці аспекти не повинні бути недооцінені при визначенні шляхів удосконалення шкільної освіти. Водночас результати формального оцінювання та зворотного зв'язку не стають істотною підставою для кар'єрного зростання вчителів та позитивних змін у заробітній платі.

Навчальні форми і методи та переконання вчителів

Аналіз форм і методів, які вчителі використовують у своїй педагогічній діяльності, а також переконань, які визначають характер взаємодії з усіма стейкхолдерами освіти, є однією з підвалин, на яких можуть ґрунтуватися трансформаційні процеси в шкільній освіті. Саме ці переконання формують навчальне середовище, визначають рівень мотивації учнів та рівень їхніх навчальних досягнень. Саме з цих причин у TALIS включено питання, присвячені аналізу форм і методів навчання у школі і переконань учителів щодо організації освітнього середовища.

Українські вчителі та їхні колеги-учасники TALIS демонструють подібні підходи до частотності застосуванням таких видів роботи, як підсумок нещодавно вивченого матеріалу, наведення прикладів зі щоденного життя і діяльності, перевірка робочих зошитів та домашніх завдань.

Водночас види роботи, спрямовані на застосування конструктивістського підходу, за даними вчителів, використовуються менш часто. Це певною мірою демонструє переважання репродуктивного навчання в українській шкільній практиці над активними навчальними методами.

За середніми показниками українські вчителі і вчителі з країн-учасників TALIS сходяться в думці щодо проміжного оцінювання навчальних досягнень учнів як домінуючого методу, який використовується в класі. У ієрархії за значимістю інших методів є видимі розбіжності: якщо на друге і третє місце українські вчителі ставлять застосування стандартизованих тестів і відповідь учнів перед цілим класом, то їхні колеги з країн-учасників TALIS надають значної ваги розробленню та застосуванню власних методів оцінювання та наданню, крім оцінки, письмового зворотного зв'язку. Отже, українські вчителі більшою мірою є прибічниками стандартних форм і методів оцінювання і не надають достатнього значення пошукам альтернатив у оцінюванні та залученню самих учнів до оцінювання власного прогресу та планування власного навчання.

У середньому українські вчителі відзначають, що працюють 52,2 год. на тиждень (з них на викладання в середньому виділено 19,2 год). Цей показник значно перевищує міжнародний – вчителі-учасники TALIS надають інформацію про 38,3 тижневих годин, під час яких здійснювалися види діяльності, пов'язані з професією (з них на викладання в середньому виділено 19,3 год). Ці показники є досить двозначними: з одного боку, вони ставлять питання про більшу завантаженість українських учителів – крім викладання, вони витрачають на супутні види діяльності 33 години на тиждень, що майже вдвічі більше за середній міжнародний показник – 19 годин на тиждень; з іншого – можна зробити припущення про недостатні вміння українських учителів управляти своїм часом і необхідність підвищувати ефективність роботи.

Найменше часу в українських учителів займає участь в управлінні школою. Це, власне, доводить той факт, що значне навантаження, пов'язане з виконанням адміністративних обов'язків, не має прямого впливу на підвищення ролі вчителя в управлінні школою.

Дані, отримані від учителів з країн-учасників TALIS, демонструють, що майже в усіх країнах існує розуміння необхідності впроваджувати конструктивістський підхід (сприяє активному навчанню), а не просто передавати знання молодому поколінню. Як видно з таблиці, українські учасники опитування поділяють з міжнародною педагогічною спільнотою переконання що роль учителя полягає у тому, щоб допомогти учням у їхніх зацікавленнях. Щодо інших тверджень – українські показники дещо нижчі за середні в країнах-учасниках опитування TALIS: учням потрібно дати можливість самостійно знайти розв'язок практичної

проблеми, перш ніж вчитель втрутиться і пояснить, як її можна розв'язати; учні найкраще навчаються, якщо самостійно знаходять відповіді на запитання; процес розмірковування та аргументації важливіший, ніж змістове наповнення предмету.

Ці показники є підставою для висновку, що в Україні певною мірою недооцінюється автономність учня у навчанні і його власна відповідальність за результати навчання. Така недовіра стає перешкодою для впевненого переходу української освіти на конструктивістські рейки.

На це, крім іншого, впливає рівень командної співпраці українських учителів. Найменше в українських школах практикуються такі форми співпраці вчителів, як навчання спільно з іншими вчителями в одному класі, залучення до спільної роботи у різних класах та вікових групах (наприклад, спільних проектах) і командне спостереження за роботою інших учителів з метою надання зворотного зв'язку.

Це дає підстави для припущення, що низький рівень командної співпраці вчителів може негативно впливати на командну співпрацю учнів, а також на забезпечення міждисциплінарних зв'язків між різними навчальними дисциплінами.

Участь українських учителів у програмах професійної мобільності за кордон

Анкета містила кілька питань на виявлення активності учителів до участі у програмах професійної мобільності за кордон.

Аналіз результатів дослідження виявив, що рівень мобільності українських вчителів є критично низьким, лише 7,6% опитаних вчителів упродовж навчання та вчительської діяльності були за кордоном з професійною метою.

Більш мобільними у педагогічній спільноті є жінки, аніж чоловіки. Суттєво більшим є показник мобільності вчителів міських шкіл, ніж сільських (відповідно, 9,4 % та 3,8 %).

Виявлено регіональні відмінності у рівні професійної мобільності вчителів: найвищими є показники у м. Київ (12,4 %) та Західному регіоні (9,2 %), а найнижчими – у Південному регіоні (3,6 %).

Професійна мобільність найчастіше була ініціативою вчителів, рідше – здійснювалася в межах певних програм (шкільних, районних, регіональних, національних чи міжнародних).

Самоефективність учителів та їхня задоволеність роботою

Анкета TALIS містила серію питань, спрямованих на дослідження самоефективності учителів. У цьому контексті було виокремлено три напрями: ефективність в управлінні класом, ефективність у викладанні; ефективність у залученні студентів.

За деякими видами роботи частка українських вчителів і в середньому частка вчителів з країн-учасниць TALIS є майже однаковими. Це, передовсім, стосується таких видів роботи, як: контроль поведінки в класі і глибше пояснення, якщо учням незрозуміло.

Дещо подібними є результати щодо впровадження альтернативних методів навчання в класі; застосування різних методів оцінювання; заспокоєння учня, який порушує дисципліну; постановки добрих питань і завдань. Показники демонструють, що у таких виявах самоефективності, як управління класом і викладання, українські вчителі є подібними до своїх колег з країн-учасниць TALIS.

Натомість певне занепокоєння викликають види роботи, які пов'язані з ефективним залученням учнів до навчальної діяльності, оскільки значно менша частка українських учителів

повністю або значною мірою є в цьому успішними. Так, переконувати учнів у здатності успішно навчатися, можуть ефективно лише 59,4 % українських учителів, на відміну від 85,8 % учителів з країн-учасниць TALIS. Допомогати учням цінувати навчання значною мірою або повністю вдається лише 54,7 % українських учителів (для порівняння – в країнах-учасницях TALIS ця частка 80,7 %). Чітко продемонструвати очікування щодо поведінки учнів можуть 68,0 % українських учителів (вчителів з країн-учасниць TALIS – 91,3 %). Подібна ситуація і з допомогою учням у розвитку навиків критичного мислення, де успішними є 69,5 % українських учителів і 80,3 % їхніх колег з країн-учасниць TALIS.

Навіть побіжний аналіз самоефективності учителів за віковими групами демонструє, що найменш ефективними у вказаних видах роботи є наймолодша вікова група, що певною мірою підтверджує факт недостатньої практичної спрямованості допрофесійної підготовки вчителів. Найбільш успішними у професійній діяльності є учителі, які належать до вікової групи 40-49 років, причому цей показник повторюється фактично у кожному з аналізованих видів роботи.

З метою дослідження задоволеності вчителів своєю роботою було визначено два напрями: задоволеність середовищем і задоволеність професією. Загалом, 93 % українських учителів стверджують, що вони задоволені роботою. Цей результат є подібним до результату вчителів з країн-учасниць TALIS, де цей показник становить 91,3 %.

Українські вчителі переважно погоджуються з твердженнями, що позитивно характеризують задоволення роботою, причому їхній відсоток вищий у всіх позиціях, ніж середній відсоток учителів з країн-учасниць TALIS. За даними дослідження зроблено висновок, що чим більше вчителі задоволені своїми результатами в школі, тим більше впевненості у виборі вчительської професії вони мають і тим більше задоволені роботою.

Результати аналізу не дають підстав стверджувати про наявність тісного позитивного зв'язку між самоефективністю вчителя та задоволенням його роботою. На цьому наголошують і дослідники проекту TALIS, зазначаючи, що показники самоефективності та задоволення роботою не обов'язково позитивно пов'язані.

Важливе значення для відчуття вчителем задоволення своєю роботою є ставлення суспільства до цієї професії. Лише близько третини (31,2 %) українських учителів «цілком погоджуються» та «погоджуються» з твердженням, що професія учителя цінується в суспільстві. Частка вчителів міжнародної спільноти TALIS, які «цілком погоджуються» та «погоджуються» з цим твердженням складає 30,9 %. Загалом результати є близькими до середніх міжнародних показників, водночас характеризують достатньо невисоку цінність вчительської професії у суспільстві за оцінками самих же вчителів.

